

Н.М. Смольнякова, канд. екон. наук, доц.

А.М. Волосов, ст. викл.

ЦІНОВА СИТУАЦІЯ НА ПРОДОВОЛЬЧОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

Розглянуто динаміку споживчих цін, роздрібногo товарообороту продовольчих товарів в Україні та Харківській області. Наголошено на необхідності врахування особливостей, притаманних роздрібній торгівлі, під час комплексного дослідження принципів, правил, підходів, методів і цільової спрямованості цінової політики підприємств галузі.

Рассмотрена динамика потребительских цен, розничного товарооборота продовольственных товаров в Украине и Харьковской области. Акцентируется на необходимости учета особенностей розничной торговли при комплексном исследовании правил, подходов, методов и целевой направленности ценовой политики предприятий отрасли.

The dynamics of consumer prices, retail turnover of food stuffs in Ukraine and Kharkiv region are studied. It is emphasized on the necessity of taking into account the features of retail for a comprehensive analysis of the rules, approaches, methods and targeting of price policy at the trade enterprises.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Роздрібні ціни є не тільки особливими відносно інших цін в їх загальній системі, а й серед роздрібних цін існують відмінності в ціноутворенні залежно від середовища їх функціонування. Тому завжди актуальним є виявлення особливостей ціноутворення в роздрібному сегменті продовольчого ринку, який є середовищем формування роздрібних цін на продукти харчування, та цінової ситуації, що на ньому склалась. Значущість розгляду питань, пов'язаних із цінами на продовольчі товари та їх формуванням, а також значна роль цих цін у загальній системі роздрібних цін пояснюється таким чином [1]: функціонування продовольчого ринку будь-якої країни забезпечує її продовольчу безпеку. Рівень останньої визначається багатьма чинниками, у тому числі, й ціною продовольчих товарів; товари продовольчого ринку мають підвищену соціальну значущість; через продовольчий ринок реалізується значна частка ВВП країни; через продовольчий ринок проходить значний потік грошових коштів домогосподарств. До 40% своїх доходів вони витрачають на продукти харчування; стан продовольчого ринку (який сильно залежить від рівня цін) визначає рівень життя населення; ціна є чинником, що найбільшою мірою впливає на обсяг і структуру споживання продовольчих товарів населенням.

Ураховуючи роль роздрібних цін в економіці та соціальній політиці, а також значення продовольчого ринку, доцільно досліджувати цінову ситуацію в роздрібному сегменті продовольчого ринку, тобто прояв ціни як елемента ринку та її взаємозв'язок з цінами, що функціонують на інших рівнях економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд останніх публікацій із цієї проблеми [2–4] дозволяє говорити про певне фрагментарне висвітлення вищезазначених проблемних питань, що потребує їх комплексного розгляду.

Мета та завдання статті. Метою та завданням статті є дослідження тенденцій розвитку цінової ситуації на споживчому ринку продовольчих товарів, що дозволить визначити значущість впливу чинників макро- та мікро (мезо) середовища на зміни роздрібних цін та формування цінової політики торговельних підприємств і виділити особливості ціноутворення на продовольчі товари.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення тенденцій динаміки споживчих цін на продовольчі товари (табл. 1) дозволило зробити певні висновки.

*Таблиця 1 – Динаміка споживчих цін [5; 6]
(відсотків до попереднього року)*

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010
<i>Україна</i>						
Індекс споживчих цін	113,5	109,1	112,8	125,2	115,9	109,4
Індекс споживчих цін на продукти харчування та безалкогольні напої	116,2	105,3	109,7	135,7	111,9	110,9
<i>Харківська область</i>						
Індекс споживчих цін	113,2	107,2	113,2	128,2	118,6	109,5
Індекс споживчих цін на продукти харчування та безалкогольні напої	111,2	102,0	127,0	124,7	109,1	109,8

З 2005 до 2010 року на продовольчому ринку як України, так і Харківської області, відбувалось щорічне зростання роздрібних цін на продукти харчування. У цілому за даний період темпи зростання цін на продовольчі товари дорівнювали 226,0%. Однак темпи цих змін різняться за роками. Найменші індекси в Україні спостерігались у 2006 р. – 105,3%, а найбільші у 2008 (кризовому) – 135,7%. В 2009 та

2010 рр. підвищення цін на продовольчі товари дещо уповільнилось. У Харківській області за аналогічний період споживчі ціни на продовольчі товари збільшилися на 115,2%, але зростали дещо повільніше порівняно із ситуацією в Україні. При цьому найбільше підвищення спостерігається, на відміну від України, в 2007 р. – 127,0%.

Упродовж досліджуваного періоду в Україні спостерігались тенденції зростання споживчих цін на продовольчі товари переважної більшості товарних груп. В той же час значення самих індексів динаміки не мають чітких тенденцій до збільшення або зменшення, а коливаються за періодами та товарною структурою товарообороту. В окремі роки відбувалось зниження роздрібних цін за деякими товарними групами (хлібопродукти та макаронні вироби, овочі – у 2005 р.; яйця, олія та жири – у 2006 р.; тваринні жири та цукор – у 2007 р.; олія та овочі – у 2009 р.; тваринні жири – у 2010 р.), але така ситуація не є показовою.

Порівняння динаміки споживчих цін та споживчих цін на продукти харчування показало, що в Україні в 2006–2007 та 2009 рр. темпи підвищення споживчих цін на продовольчі товари є менш інтенсивними, ніж аналогічні індекси споживчих цін. Проте у 2005, 2008, 2010 рр. ціни на харчові продукти зростали інтенсивніше, ніж споживчі ціни взагалі, що можна охарактеризувати не тільки як прояв незадовільного стану продовольчого ринку, а і як появу негативних тенденцій в економіці країни. У Харківській області така ситуація спостерігалась лише у 2007 та 2010 рр., тоді як у період кризи (2008–2009 рр.) ціни на продовольчі товари змінювались у бік підвищення менш інтенсивно порівняно з цінами всіх споживчих товарів.

У ході вивчення темпів зміни роздрібногo товарообороту продовольчих товарів та цін на них (табл. 2) виявлено, що в Україні у 2005–2007 та 2010 рр. перші перевищували зростання цін. При цьому частка приросту товарообороту за рахунок цін у 2005 р. дорівнювала 57,1%, при зниженні її до 24,2% у 2006 та підвищенні до 41,9% у 2007. У 2008 р. весь приріст роздрібногo товарообороту продовольчих товарів отримано за рахунок підвищення цін (100% приросту та 1,4% компенсації зменшення фізичного обсягу). У 2009 р. вплив зростання цін продуктів харчування на зміну відповідного виду товарообороту був ще значущішим: за рахунок цінового чинника отримано 100% приросту обсягу товарообороту та компенсовано 31,8%.

У ці періоди темпи підвищення споживчих цін перевищували темпи зростання роздрібногo товарообороту. У 2010 р. 59,0% приросту роздрібногo товарообороту забезпечено за рахунок цінового чинника.

Таблиця 2 – Динаміка споживчих цін та роздрібногo товарообороту

продовольчих товарів [6-7]

(відсотків до попереднього року)

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010
<i>Україна</i>						
Індекс споживчих цін на продукти харчування	116,2	105,3	109,7	135,7	111,9	110,9
Індекс роздрібного товарообороту продовольчих товарів	132,4	126,5	126,7	135,0	108,8	120,0
Частка приросту роздрібного товарообороту за рахунок цінового чинника, %	57,1	24,2	41,9	101,4	131,8	59,0
<i>Харківська область</i>						
Індекс споживчих цін на продукти харчування	111,2	102,0	127,0	124,7	109,1	109,8
Індекс роздрібного товарообороту продовольчих товарів	127,3	130,3	121,1	132,6	110,1	117,2
Частка приросту роздрібного товарообороту за рахунок цінового чинника, %	46,9	8,6	117,0	74,5	90,1	61,0

У Харківській області найбільший вплив цінового чинника на роздрібний товарооборот продовольчих товарів спостерігався у 2007 р., коли темпи зростання споживчих цін на продукти харчування (127,0%) були інтенсивнішими, ніж відповідні показники товарообороту тих же товарів (121,1%). Частка компенсації зниження фізичного обсягу товарообороту продовольчих товарів та приросту загального обсягу роздрібного товарообороту склала 117,0%. В інших із наведених періодів темпи зростання роздрібного товарообороту продовольчих товарів вищі за темпи підвищення споживчих цін.

Навіть у складній економічній ситуації (2008–2009 рр.) у Харківській області спостерігалось збільшення фізичного обсягу роздрібного товарообороту продовольчих товарів при значному впливі цінового чинника на його загальний обсяг – 74,5 та 90,1% відповідно. Слід відзначити також меншу варіацію індексів динаміки цін і обсягу роздрібного товарообороту продовольчих товарів у Харківській області порівняно з Україною. Зазначене свідчить про те, що динаміка споживчих цін на продовольчі товари та їх вплив на обсяг роздрібного товарообороту в Україні та окремих регіонах можуть не збігатись.

Динаміка споживчих цін на продукти харчування та інші прояви цінової ситуації в роздрібному сегменті продовольчого ринку, як сервизи функціонування роздрібних цін знаходяться під впливом різ-

номанітних чинників: як тих, що діють на макро- та мікрорівні, так і цінової політики суб'єктів господарювання цього сегмента ринку.

Спробуємо виявити зв'язок між цінами продовольчих товарів і факторами макро- та мікросередовища (табл. 3).

Таблиця 3 – Динаміка споживчих цін на продовольчі товари та чинників зовнішнього середовища [5-9]

(відсотків до попереднього року)

Індекс	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Споживчих цін на продукти харчування	116,2	105,3	109,7	135,7	111,9	110,9
<i>Чинників макросередовища:</i>						
валового внутрішнього продукту	127,9	123,3	132,5	131,5	96,5	119,8
фізичного обсягу валового внутрішнього продукту	102,7	107,3	107,9	102,3	84,9	104,2
дефляторів валового внутрішнього продукту	124,5	114,8	122,7	128,6	113,7	115,2
номінальних доходів населення	139,1	123,8	132,0	135,7	105,8	123,1
цін виробництва продуктів нафтопереробки	135,7	119,8	108,1	151,2	88,7	125,5
цін виробництва та розподілення електроенергії, газу, води	110,0	120,0	130,5	131,3	111,5	118,7
номінальної заробітної плати	136,7	129,2	129,7	133,7	105,5	120,0
<i>Чинників мікросередовища:</i>						
обсягу виробництва валової продукції сільського господарства	100,1	102,5	93,5	117,1	98,2	98,5
обсягу виробництва харчових продуктів	113,7	110,0	107,5	97,9	94,0	103,0
цін реалізації сільськогосподарськими підприємствами	108,1	102,4	138,0	110,3	106,4	130,0
цін виробників продуктів харчування	109,3	105,8	114,0	127,5	115,9	118,0
обсягу імпорту продуктів харчування	140,6	118,0	129,9	157,0	76,4	116,8
кінцевих споживчих витрат домашніх господарств	140,0	126,4	132,5	137,6	101,3	117,8

Як чинники макросередовища ми обрали показники, що певною мірою характеризують сукупну пропозицію та сукупний попит (обсяг валового внутрішнього продукту, величину номінальних доходів населення), а також ціни ресурсів (ціни: виробництва нафтопродуктів, зокрема бензину та дизельного палива; виробництва та розподілу електроенергії, газу та води; номінальну заробітну плату як ціну робочої сили), які суттєво впливають на величину витрат обігу торговельних підприємств і відповідно на роздрібну ціну продовольчих товарів. Ці показники, характеризуючи створений продукт, напрямки його використання, вартість стратегічних ресурсів, є індикаторами соціально-економічного стану країни, можливостей споживання та розвитку. Усі чинники або характеризують ціну ресурсів, або формуються за допомогою цін (ВВП, обсяг грошових доходів населення), тобто є вартісними, за винятком фізичного обсягу ВВП. Тому можна говорити про прояв ціни як складової економіки. І, досліджуючи вплив чинників макросередовища на динаміку споживчих цін, ми спробуємо виявити залежність між цінами, що функціонують на різних рівнях економічних відносин.

Наведені дані свідчать, що зростання ВВП (як у вартісному вимірі, так і його фізичного обсягу) супроводжується підвищенням цін на продукти харчування, але інтенсивність таких змін не завжди збігається. Лише у 2009 р. ціни зростають при зниженні ВВП. Ці тенденції, на наш погляд, можна пояснити тим, що виробництво продукції не задовольняє повністю існуючих потреб економіки (обсяг ВВП за наведені періоди не досягає рівня 1990 р.), тому відсутні економічні підстави для зниження або стабілізації цін. Ще однією причиною може бути комплексний вплив різноманітних і різноспрямованих чинників та неоднорідна структура ВВП.

Однакова інтенсивність змін спостерігається під час порівняння індексів зміни дефляторів ВВП, цін, які його формують та споживчих цін на продукти харчування. У цілому темпи зміни дефляторів перевищують відповідні показники споживчих цін, окрім 2008 р. Зростання номінальних доходів населення також супроводжується підвищенням споживчих цін на продовольчі товари. Така ситуація підтверджує попередній висновок про те, що за умов недостатнього виробництва підвищення доходів споживачів зумовлює інфляційні процеси. В 2005–2007 та 2010 рр. збільшення доходів було інтенсивнішим, ніж підвищення цін; у 2008 р. індекси зміни є рівнозначними. Зростання споживчих цін на 11,9% за умови підвищення доходів на 5,8% в 2009 р. відбулось, на нашу думку, за рахунок комплексного впливу збільшення доходів та зниження ВВП.

Таким чином, зростання споживчих цін на продукти харчування, як і підвищення загального рівня споживчих цін обумовлено, більш високими темпами збільшення доходів населення порівняно з аналогічними показниками ВВП, тобто мають прояв функції ціни як складової економіки.

Ціни на ресурси мали тенденцію до зростання протягом зазначених періодів, що збігається з тенденціями змінення роздрібних цін продовольчих товарів, окрім 2009 р., в якому динаміка цін нафтопродуктів та продовольчих товарів є різноспрямованою. Однак за умов односпрямованих змін зазначених цінових характеристик інтенсивність їх динаміки розрізняється за періодами та видами ресурсів, окрім ціни робочої сили. Це може пояснюватись стримуючим впливом споживчого попиту та заходами держави щодо регулювання цін на продукти харчування, а також відсутністю бажання у суб'єктів господарювання знижувати ціни, навіть за наявності об'єктивних умов для цього.

Інтенсивність динаміки номінальної заробітної плати та споживчих цін на продовольчі товари збігається, про що свідчать зміни значень відповідних індексів.

Таким чином, незважаючи на різну інтенсивність зміни споживчих цін на продукти харчування та окремих макропоказників, можна зробити висновок про те, що зміни зазначених чинників макросередовища суттєво впливають на динаміку роздрібних цін. Тобто простежується вплив ціни як складової економіки на споживчі ціни продовольчих товарів, їх взаємозалежність і взаємозумовленість.

До чинників мікросередовища відносно роздрібною сегмента продовольчого ринку ми обрали такі, що формують пропозицію продуктів харчування (обсяги виробництва сільського господарства, харчової промисловості та ціни на їх продукцію; обсяг імпорту продуктів харчування), а також попит домашніх господарств (обсяг кінцевих споживчих витрат домашніх господарств), тобто чинники, пов'язані з функціонуванням інших сегментів ринку продовольчих товарів.

У результаті співставлення обсягів виробництва продукції сільського господарства і харчової промисловості та цін на продовольчі товари не виявлено чітких односпрямованих тенденцій їх динаміки. Споживчі ціни зростають як у разі зменшення, так і в разі збільшення обсягів виробництва, однак у другій ситуації дещо меншими темпами. Особливо це стосується сільського господарства, що є об'єктивним, бо підприємства цієї галузі свою продукцію реалізують переважно переробникам.

Детальніше вивчення одночасних змін обсягів виробництва, цін виробників продовольчих товарів та споживчих цін дало змогу вияви-

ти односпрямовану залежність між динамікою значень відповідних індексів, а саме: у разі зменшення значень відносних показників динаміки цін виробників спостерігається зменшення значень темпів зміни цін споживчих товарів. Таким чином, підвищення виробниками цін на продукти харчування супроводжується відповідною динамікою споживчих цін на продовольчі товари. А зростання роздрібних цін у разі збільшення обсягів виробництва можна пояснити комплексним впливом інших чинників та обсягу випуску, що не задовольняє потреби ринку. У цілому підвищення цін виробниками продовольчих товарів супроводжувалось зростанням споживчих цін більшими темпами, ніж перші. Винятком є 2007 та 2010 рр., коли зростання цін виробників було інтенсивнішим. Аналогічна ситуація склалась у 2009 р. із цінами підприємств харчової промисловості.

Найбільш показово вплив обсягу пропозиції продовольчих товарів на динаміку споживчих цін виявляється під час співставлення індексів динаміки обсягів виробництва та імпорту. Обсяг імпорту продуктів харчування протягом зазначеного періоду перевищував за темпами зростання обсяги внутрішнього виробництва, що безпосередньо впливає на підвищення споживчих цін за рахунок більш високого їх рівня на імпортні товари. Комплексний вплив складових пропозиції виявлено і в 2009 р. за умови зменшення обсягів виробництва та імпорту. У цей період при зниженні обсягу імпорту, порівняно з попереднім періодом, та зменшенні обсягів виробництва харчових товарів темпи зниження першого були інтенсивнішими, що знизило його частку в обсязі пропозиції та зумовило менш інтенсивне зростання споживчих цін порівняно з 2008 р.

Таким чином, динаміка обсягів пропозиції та цін виробників обумовлює відповідну динаміку споживчих цін на продукти харчування. Неоднакова інтенсивність їх змінени зумовлена одночасною дією інших чинників, зокрема чинників попиту. Так, виявлено залежність між динамікою значень індексів кінцевих споживчих витрат домашніх господарств та роздрібних цін на продукти харчування, яка свідчить, що в разі зменшення значень індексів динаміки витрат домогосподарств зменшуються і значення індексів зростання споживчих цін, окрім 2010 р. Однак інтенсивність зміни відповідних показників не завжди збігається, що також підтверджує комплексну дію різноспрямованих факторів. Досить значущим є вплив на цінову ситуацію на ринку цінової політики суб'єктів господарювання цього сегмента, яка, у свою чергу, формується залежно від дії зазначених та інших чинників (місця товару в ієрархії споживчих товарів, його якісних характеристик, джерел постачання продуктів харчування, формату підпри-

емств роздрібної торгівлі, системи розподілу, ступеня державного регулювання та ін.).

Зазначені особливості, на нашу думку, потребують обов'язкового врахування під час розробки цінової політики суб'єктами продовольчого роздрібного ринку.

Висновки. Вивчення та врахування чинників макро- і мікросередовища, їх прояву на роздрібному продовольчому ринку є значущим підґрунтям розробки ефективної цінової політики торговельними підприємствами.

Список літератури

1. Смольнякова Н. Н. Особенности цен и ценообразования в розничной торговле продовольственными товарами / Н. Н. Смольнякова, Н. А. Власова, А. М. Волосов // Современные тенденции формирования и развития агропромышленного рынка : междунар. науч.-практ. конф. : [материалы]. – Саратов : СГАУ, 2010. – С. 96–100.

2. Економіко-організаційні особливості розвитку роздрібної торгівлі хлібом та хлібопродуктами : монографія / Н. О. Власова [та ін.] – Х. : ХДУХТ, 2009. – 244 с.

3. Гросул В. А. Процес формування цінової політики підприємств роздрібної торгівлі продовольчими товарами / В. А. Гросул, О. М. Филипенко // Схід. – 2010. – № 7. – С. 43–47.

4. Глобальные тренды розницы 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <<http://www.marketing.web-standart.net/node/50816>>.

5. Статистичний щорічник України за 2010 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Август Трейд, 2011. – 560 с.

6. Индексы споживчих цін за 2010 рік / відп. за вип. О. М. Драговоз. – К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2011. – 202 с.

7. Роздрібна торгівля України у 2000-2010 роках / відп. за вип. А. О. Фризоненко. – К. : Державний комітет статистики України, 2011. – 191 с.

8. Зовнішня торгівля України за 2010 рік / відп. за вип. А. О. Фризоненко. – К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2011. – 102 с.

9. Индексы цін виробників за 2010 рік / відп. за вип. О. М. Драговоз. – К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2011. – 256 с.

Отримано 30.03.2012. ХДУХТ, Харків.

© Н.М. Смольнякова, А.М. Волосов, 2012.